

Кримінальна відповідальність за правопорушення у сфері релігії

Кісілюк Едуард Миколайович¹, Матюшенко Олена Іванівна²

Опубліковано	Секція	УДК
30.03.2025	Право	343.42

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.15395608>

Анотація. Статтю присвячено аналізу кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за правопорушення у сфері релігії.

Досліджено поняття кримінального правопорушення у сфері релігії, виокремлено перелік кримінально-правових норм, що встановлюють відповідальність за правопорушення у сфері релігії, з'ясовано їх спільні й відмінні риси, підкреслено комплексний та об'єктивний характер кримінально-правової охорони свободи віросповідання, визначено перспективи удосконалення кримінального законодавства України у цій сфері.

Проведено аналіз об'єкта кримінальних правопорушень у сфері релігії, його правову природу та особливості кримінально-правової охорони. Окреслено проблеми законодавчої регламентації конструкції таких кримінальних правопорушень.

Обґрунтовано що свободу віросповідання як видовий об'єкт кримінальних правопорушень у сфері релігії, потрібно розглядати у вузькому значенні цього поняття. Особливу увагу при кваліфікації таких кримінальних правопорушень потрібно звертати на мотив їх вчинення. Це дозволить з'ясувати ступінь тяжкості кримінального правопорушення, особу винного та визначити їх вплив у сукупності на покарання, яке призначається, що дасть змогу більш глибоко зрозуміти кожен критерій вибору кримінально-правового впливу та постановити справедливий та обґрунтований вирок.

Ключові слова: кримінально-правова охорона, кримінальне правопорушення, кримінальна відповідальність, кримінально-правова кваліфікація, свобода віросповідання, правопорушення у сфері релігії.

Criminal liability for offenses in the sphere of religion

Annotation. The article is devoted to the analysis of criminal law norms that establish liability for offenses in the sphere of religion.

¹ професор кафедри права, кандидат юридичних наук, доцент, Заклад вищої освіти «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая» (Херсонський провулок, 3, Київ, Україна, 02000), <https://orcid.org/0000-0002-6995-4262>

² кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри кримінального права, Національна академія внутрішніх справ (Солом'янська площа, 1, м. Київ Україна, 03035), <https://orcid.org/0000-0003-1507-2085>

The concept of a criminal offense in the sphere of religion is studied, a list of criminal law norms that establish liability for offenses in the sphere of religion is identified, their common and distinctive features are clarified, the complex and objective nature of criminal law protection of freedom of religion is emphasized, and prospects for improving the criminal legislation of Ukraine in this area are determined.

The object of criminal offenses in the sphere of religion, its legal nature and features of criminal law protection are analyzed. The problems of legislative regulation of the construction of such criminal offenses are outlined.

It is substantiated that freedom of religion as a specific object of criminal offenses in the sphere of religion should be considered in the narrow sense of this concept. Special attention should be paid to the motive for their commission when qualifying such criminal offenses. This will allow to clarify the severity of the criminal offense, the identity of the perpetrator and determine their combined impact on the punishment to be imposed, which will allow to more deeply understand each criterion for choosing criminal law influence and to issue a fair and justified sentence.

Keywords: criminal law protection, criminal offense, criminal liability, criminal law qualification, freedom of religion, offenses in the field of religion.

Вступ

Конституція України закріплює право на свободу світогляду і віросповідання, що включає свободу сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати ніякої, безперешкодно відправляти одноособово чи колективно релігійні культу і ритуальні обряди, вести релігійну діяльність. Відповідно до статті 35 Конституції України здійснення права на свободу віросповідання може бути обмежено законом лише в інтересах охорони громадського порядку, здоров'я і моральності населення або захисту прав і свобод інших людей [1].

Важливе значення у реалізації передбачених Конституцією прав і свобод, зокрема й свободи віросповідання, належить кримінально-правовим нормам. Адже у Кримінальному кодексі України встановлено кримінальну відповідальність за суспільно небезпечні діяння, які спрямовані на порушення права людини сповідувати або не сповідувати релігію, а також суміжні з ними діяння. Статті 161, 178, 179, 180, 181 КК України є свого роду гарантією конституційного права людини на свободу світогляду і віросповідання [2, с. 1].

Проблема правильного застосування вказаних та низки інших кримінально-правових норм, які встановлюють відповідальність за посягання на свободу віросповідання чи на інші охоронювані законом відносини, які мають місце з приводу реалізації цієї свободи, потребує детального аналізу норм закону про кримінальну відповідальність, які спрямовані на охорону свободи віросповідання та визначення перспектив підвищення ефективності діяльності правоохоронних та судових органів у цій сфері.

Розглядаючи питання місця кримінальних правопорушень у сфері релігії в структурі кримінально-правової охорони потрібно звернути увагу на ті суспільні відносини, які перебувають під такою охороною і яким заподіюється шкода внаслідок вчинення, передбачених КК України діянь. Тобто, вирішення потребують питання чи належним чином здійснюється кримінально-правова охорона свободи віросповідання; чи криміналізовані усі правопорушення, які вчиняються у сфері релігії; чи врахована законодавцем можливість посилення або пом'якшення кримінальної відповідальності у зв'язку з вчиненням кримінального правопорушення з релігійних мотивів і т. ін.

Загальновідомо, що питання криміналізації того чи іншого діяння приймається законодавцем з урахуванням потреб суспільства в певний період його розвитку. При криміналізації враховуються найбільш важливі суспільні відносини, які саме в цей історичний період розвитку держави підлягають особливій охороні. Відповідно, посягання

на такі цінності тягне за собою кримінальну відповідальність. У теорії кримінального права вироблено підхід, згідно з яким у разі встановлення доцільності протидії суспільно небезпечним посяганням кримінально-правовими засобами необхідно з'ясувати: 1) можливість позитивного впливу кримінально-правової заборони на динаміку цих посягань; 2) можливі негативні наслідки криміналізації; 3) співрозмірність негативних і позитивних наслідків криміналізації [3, с. 255].

Від належного з'ясування питання кримінально-правової охорони свободи віросповідання залежить наскільки призначене за вчинене кримінальне правопорушення у сфері релігії покарання буде адекватно та справедливо застосоване до особи, яка його вчинила, а також чи в достатній мірі воно вплине на виправлення особи, яка вчинила правопорушення у цій сфері, та чи здатне воно попередити вчинення такою особою нових кримінальних правопорушень.

Сучасний стан кримінально-правової охорони свободи віросповідання вказує на неналежний рівень такої охорони. Це підтверджується низьким ступенем фіксування у статистичних даних правоохоронними органами кількості судових розглядів порушень свободи віросповідання [4, с. 50–51].

Загалом, кримінальна відповідальність за порушення свободи віросповідання формувалася з давніх-давен у нормативно-правових актах різних державних формацій до складу яких входили українські землі. Разом з тим, особливості кримінальних правопорушень у сфері релігії розглянуті в науковій літературі за часів перебування України в складі Російської імперії, юридичній літературі за часів входження територій нашої держави до складу СРСР та у кримінально-правовій літературі починаючи з періоду здобуття Україною незалежності.

Питанням кримінальної відповідальності за правопорушення у сфері релігії досліджували у своїх працях О. В. Білаш, В. В. Курафєєв, С. Я. Лихова, С. О. Лук'яненко, В. І. Маркін, Т. С. Март'янова, О. С. Островський, М. В. Палій, В. М. Панькевич, І. С. Смірнова, І. Г. Швидченко та інші вчені. Незважаючи на значну кількість наукових праць, які стосуються питань кримінально-правової охорони відносин у сфері релігії, багато питань у цій площині досі залишаються спірними, а їх вирішення не знаходить одностайного підходу серед науковців, працівників правоохоронних органів, суддів.

Мета статті. Розглянути дискусійні моменти щодо встановлення кримінальної відповідальності за посягання на свободу віросповідання та особливості кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері релігії.

Результати

Аналіз кримінальних правопорушень у сфері релігії дозволяє констатувати, що вони передусім посягають на релігійну свободу та свободу віросповідання, які повинні включати в себе: право сповідувати індивідуально або спільно з іншими будь-яку релігію; право не сповідувати ніякої релігії; право вільно вибирати, мати і поширювати релігійні і інші переконання; право діяти відповідно до релігійних переконань; право пропагувати релігійні переконання і поширювати їх будь-яким, не забороненим законом шляхом; право здійснювати релігійне, атеїстичне і тому подібне виховання і освіту; право здійснювати релігійні обряди і культу; право змінювати релігійне віросповідання; право створювати нове релігійне віросповідання; право на добродійну і будь-яку, не заборонену законом громадську діяльність; право на рівність всіх громадян перед законом і правосуддям незалежно від релігійного віросповідання [5, с. 5].

Загалом, свобода віросповідання – це законодавчо гарантоване право особи вільно, без зовнішнього примусу обирати, сповідувати будь-яку релігію, вільно змінювати свої релігійні уподобання, задовольняти свої релігійні потреби, здійснювати інші культові дії відповідно до своєї релігійної орієнтації [6]. Свобода віросповідання передбачає право людини обирати та сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної.

Іншими словами, це право передбачає як можливість вибору релігії, так і можливість відмовитися від такого вибору. Сутність суспільної небезпеки кримінальних правопорушень у сфері релігії складає саме перешкоджання реалізації гарантованих Конституцією України потреб свободи віросповідання. Однак мотиви такого перешкоджання можуть бути різними.

Свобода віросповідання як фундаментальне загально визнане право людини знайшла своє відображення у Конституції України [1], Законі України «Про свободу совісті та релігійні організації» [6], Декларації прав національностей України [7], а також у міжнародних актах з прав людини, зокрема: Загальна декларація прав людини [8], Міжнародний пакт про громадянські й політичні права [9], Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості і дискримінації на підставі релігії чи переконань [10], Конвенція про захист прав людини та основних свобод [11], Хартія Європейського Союзу про основні права [12].

Проте, поняття свободи віросповідання в цих джерелах визначається дещо по-різному. Так, в статті 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод говориться, що кожен має право на свободу думки, совісті і релігії [11]. Дане визначення застосовувати в практичній діяльності Європейського Суду з прав людини досить проблематично, тому що такі терміни як «думки», «переконання», а іноді навіть і «релігія» характеризують певні види інтелектуальної та духовної діяльності і буває дещо складно встановити, чи була така діяльність державою порушена і яким чином держава допустила втручання в такого роду діяльність [13].

Більш конкретний зміст має термін «релігія», який у широкому сенсі, як суспільний інститут, означає сукупність вірувань і віровчень, наявних у суспільстві [14]. Але і тут є певного роду проблеми, тому що держава не може знати, сповідує людина будь-яку релігію, виходячи з поведінки людини, наприклад, чи відвідує вона богослужіння, чи бере участь в релігійних обрядах, тобто з яких-небудь зовнішніх проявів релігійних переконань людини. Практика Європейського Суду з прав людини показує, що лише в деяких випадках відповідні органи доходили висновку, що на ту чи іншу практичну діяльність людини або сповідування переконань поширюється сфера дії статті 9 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. З одного боку, заявник може щиро дотримуватися думки, що держава обмежує його в свободі думки, совісті і релігії, а суд може зажадати докази того, що оспорювана дія була прямо і тісно пов'язана саме з цими переконаннями, а не була вчинена лише під непрямим впливом. З іншого боку, необхідною вимогою є доказова база того, що держава, яка, як стверджує заявник, обмежує його права, діє умисно, з наміром обмежити саме ці права людини [15, с. 31].

З урахуванням викладеного, можна констатувати, що в поняття кримінальних правопорушень у сфері релігії повинні включатися не тільки склади кримінальних правопорушень, що посягають виключно на свободу віросповідання, але і кваліфіковані склади кримінальних правопорушень, коли його зв'язок зі свободою віросповідання визнається обставиною, що обтяжує або, навпаки, пом'якшує, відповідальність.

З цього випливає, що будь-яке кримінальне правопорушення у сфері релігії заподіює або створює загрозу заподіяння шкоди суспільним відносинам, які формуються з приводу реалізації права на свободу віросповідання окремо взятої людини, людей, які об'єднуються з цією метою в групи, або всього суспільства. Тобто таке діяння є духовно-шкідливим, а відтак, повинно визнаватися кримінально-протиправним. Крім того, аналіз норм закону про кримінальну відповідальність дає змогу зробити висновок, що діяння у сфері релігії вчиняються тільки з умисною формою вини, а саме з прямим умислом і, як правило, мотивом їх вчинення є релігійна ненависть і ворожнеча або простежується зв'язок з виконання релігійного обряду. Окрім цього, кримінальне правопорушення у сфері релігії передусім посягає на релігійну свободу громадян. Тут потрібно прислухатися до позиції І. Г. Швидченко про те, що поняття «релігійний злочин» точніше,

ніж «порушення релігійної свободи або свободи совісті, що охороняється кримінальним правом», хоч би тому, що в КК України у всіх випадках релігійних злочинів використовується термін «релігійний» – «на ґрунті релігійної ворожнечі або розбрату» (п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України); «порушення рівноправності громадян залежно від їх ставлення до релігії» (ст. 161); «пошкодження релігійних споруд» (ст. 178); «незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь» (ст. 179); «перешкоджання здійсненню релігійного обряду» (ст. 180); «посягання на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів» (ст. 181) [16, с. 28].

У законі про кримінальну відповідальність статтями 178 – 181 КК України встановлена відповідальність безпосередньо за посягання на свободу віросповідання. Проте аналіз інших кримінально-правових норм дозволяє виділити й інші, які хоча б дотично посягають на свободу віросповідання в Україні – у розділі I Особливої частини КК України (ч. 2 ст. 110 КК України), у розділі II Особливої частини КК України (п. 14 ч. 2 ст. 115, ч. 2 ст. 121, ч. 2 ст. 122, ч. 2 ст. 126, ч. 2 ст. 127, ч. 2 ст. 129 КК України), у розділі V Особливої частини КК України (ст. 161 КК України), у розділі IX Особливої частини КК України (ст. 258 КК України), у розділі XII Особливої частини КК України (ст. 300 КК України), у розділі XX Особливої частини КК України (ст. 442, 442¹ КК України). Усі кримінальні правопорушення, передбачені цими нормами передбачають їх вчинення з релігійних мотивів. Крім того, п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України передбачає як обтяжуючу обставину вчинення кримінального правопорушення на ґрунті релігійної ворожнечі чи розбрату, що ще більше розширює можливість вчинення кримінальних правопорушень у сфері релігії.

Враховуючи попередні історичні етапи формування законодавства про кримінальну відповідальність за посягання на відносини у сфері релігії та аналіз чинного Кримінального кодексу України, кримінальні правопорушення у цій сфері можна поділити на групи в залежності від того, чи вони безпосередньо посягають на свободу віросповідання, чи при їх вчиненні шкода свободі віросповідання заподіюється дотично.

З огляду на викладене, кримінальні правопорушення у сфері релігії можна поділити на чотири групи:

- кримінальні правопорушення, що безпосередньо посягають на свободу віросповідання;
- кримінальні правопорушення, що вчиняються у сфері релігії, за умови наявності додаткового безпосереднього об'єкта – свободи віросповідання;
- кримінальні правопорушення, вчинені групою осіб, об'єднанням, змішаною групою або проти групи осіб у зв'язку з їх відношенням до релігії;
- кримінальні правопорушення, виділені як такі, що вчиняються у сфері релігії, у зв'язку з вчиненням їх за наявності передбаченої у п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України обтяжуючої обставини – вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату.

При кваліфікації кримінальних правопорушень у сфері релігії важливо правильно визначити об'єкт кримінального правопорушення для розуміння чи діяння вчинено з приводу реалізації особою права на свободу віросповідання, чи воно лише опосередковано заподіює шкоду таким суспільним відносинам.

Висновки

Підводячи підсумок, необхідно відмітити, що свобода віросповідання є невід'ємним природним правом людини, що поставлене під захист законодавства в Україні. Зокрема, воно регламентоване Конституцією України, міжнародними нормативно-правовими актами, що ратифіковані Верховною Радою України, а також внутрішньодержавними

законодавчими актами. Задля належного захисту свободи віросповідання законодавець включив у Кримінальний кодекс України, розмістивши в різних розділах Особливої частини, норми, що встановлюють відповідальність за посягання на відносини у сфері релігії.

Разом з тим, у законодавстві про кримінальну відповідальність можна виокремити лише чотири кримінально-правові норми, передбачені статтями 178 – 181 КК України, що присвячені виключно кримінально-правовій охороні свободи віросповідання. Інші норми спрямовані в першу чергу на охорону інших суспільних відносин, а на відносини у сфері релігії посягають лише дотично.

З огляду на викладене, кримінальне правопорушення у сфері релігії – це кримінально-протиправне діяння, що вчинене з прямим умислом, заподіює чи створює загрозу заподіяння шкоди праву людини на свободу віросповідання або вчинене з мотивів релігійної ворожнечі чи розбрату, або у зв'язку з виконання релігійного обряду.

Крім того, потрібно констатувати, що наразі закон про кримінальну відповідальність не встановлює відповідальності за всі випадки порушення свободи віросповідання і, з урахуванням нових реалій в життєдіяльності держави та суспільства, потребує перегляду з метою внесення певних змін та доповнень для правильного правозастосування. Зокрема, потребує одноманітності розуміння і застосування у кримінальному законодавстві положення обставини, що обтяжує покарання, передбаченої у п. 3 ч. 1 ст. 67 КК України «вчинення кримінального правопорушення на ґрунті расової, національної, релігійної ворожнечі чи розбрату» та положення ч. 1 ст. 161 КК України «...дії, спрямовані на розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті...». Крім того, статті 178 – 181 КК України варто доповнити кваліфікуючими ознаками, які б підвищували ступінь суспільної небезпеки та посилювали покарання за діяння, що посягають на свободу віросповідання.

Список використаних джерел

1. Конституція України: прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення 07.03.2025).
2. Швидченко І. Г. Свобода віросповідання як об'єкт кримінально-правової охорони: автореф. дис. на здобуття наук. ступ. канд. юрид. наук. Київ: Київський національний університет внутрішніх справ. 2009. 19 с.
3. Газдайка-Василишин І.Б. До питання соціальної зумовленості кримінальної відповідальності за некорисливі злочини проти власності. Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ. Серія «Юридична». 2006. Вип. 3. С. 248–258.
4. Смірнова І. С. Кримінальна відповідальність за порушення рівноправності громадян, перелік «захищених ознак», за яких настає відповідальність (порівняльний аспект). Південноукраїнський правничий часопис. 2022. № 4. Ч. 3. С. 48–55.
5. Білаш Олександр. Кримінально-правова характеристика незаконних дій щодо релігійних споруд або святинь: монографія; передм.: Є.Л. Стрельцов. Ужгород: Видавництво Олександри Гаркуші, 2015. 212 с.
6. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12?find=1&text=%D1%80%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B3%D1%96%D1%8F#Text> (дата звернення 08.03.2025).
7. Декларація прав національностей України від 09 листопада 1991 року. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1771-12> (дата звернення 09.03.2025).

8. Загальна декларація права людини від 10 грудня 1948 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_015 (дата звернення 11.03.2025).
9. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043 (дата звернення 11.03.2025).
10. Декларація про ліквідацію всіх форм нетерпимості та дискримінації на основі релігій або переконань від 25 листопада 1981 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_284 (дата звернення 11.03.2025).
11. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 04 листопада 1950 року. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення 12.03.2025).
12. Хартія основних прав Європейського Союзу від 07 грудня 2000 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU00303> (дата звернення 17.03.2025).
13. Захист свободи віросповідання. Позиція Європейського суду з прав людини. Українське право: всеукр. інтернет – видання. URL: http://www.ukrainepravo.com/international_law/european_court_of_human_rights/zhyst-svobody-virospovidannyapozytysiya-evropeys%60kogo-sudu-z-prav-lyudyny (дата звернення 15.03.2025).
14. Релігія. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%B5%D0%BB%D1%96%D0%B3%D1%96%D1%8F> (дата звернення 17.03.2025).
15. Лихова С. Я. Свобода віросповідання в Україні як об'єкт кримінально-правової охорони. Кримінальне право в умовах глобалізації: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, м. Одеса, 25 травня 2018 року. Одеса: НУ «Одеська юридична академія», кафедра кримінального права, 2018. С. 30–34.
16. Швидченко І. Г. Кримінально-правовий захист свободи віросповідання в Україні. Адвокат. 2008. № 6. С. 26–29.